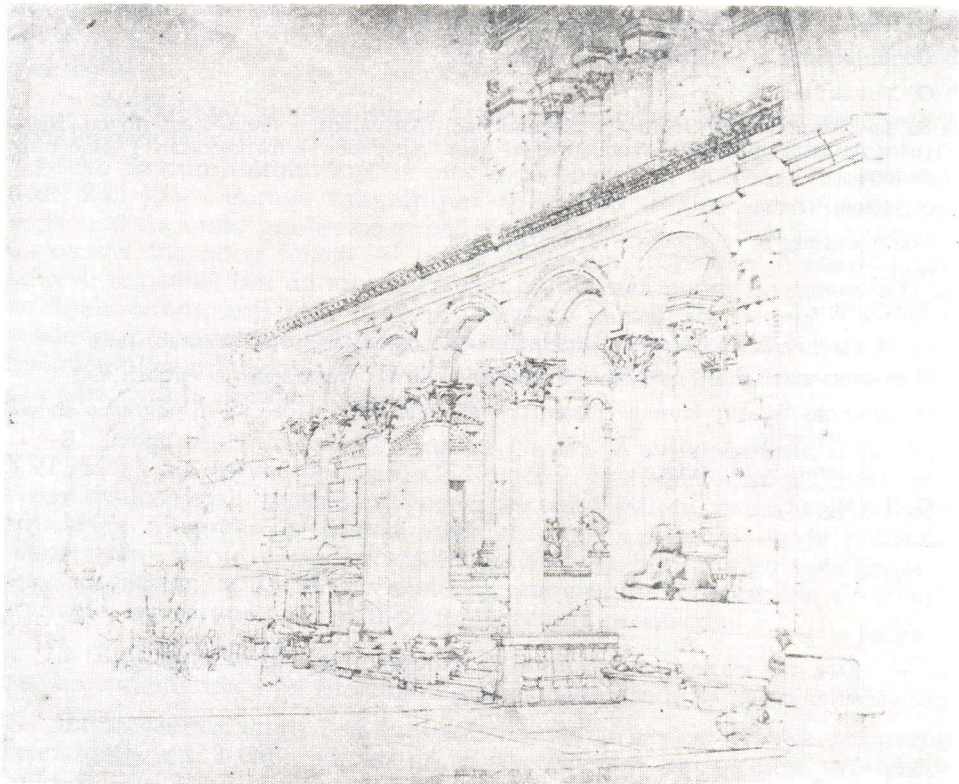

Duško Kečkemet

CRTEŽI SPLITA I OKOLICE JANA BAPTISTA VAN MOERA IZ 1858.

Istočna strana Peristila

Sveučilišna biblioteka je oko 1930. nabavila za svoju Grafičku zbirku kolekciju od 21 crteža »nepoznatog nekog nizozemskog umjetnika«. Crteži su rađeni 1858, a prikazuju motive Splita i okolice. Otkupljeni su iz jednog zagrebačkog privatnog posjeda. Prema podacima toga vlasnika, crteži

su bili prodani »na aukciji I. B. van Moer u Amsterdamu 1885«, a kasnije su došli u zagrebački privatni posjed.

Artur Schneider je objavio u »Hrvatskom kolu« 1933. četiri od tih crteža i kraću popratnu bilješku o njima, smatrajući ih također djelima nepoznatog nizozemskog umjetnika »vanrednog arhitekturnog crteža, koji umije da istakne sve ono, što je na arhitektonskom spomeniku bitno i važno, koji se ne plaši ni najsmjeliije perspektive, štoviše, reći bi, da je upravo namjerice traži. Ima u tim crtežima sačuvano još mnogo dobre tradicije crtanja velikih arhitektonskih crteža 17. i 18. stoljeća. Isticanje slikovitih vrednota vedute provedeno je profinjjenim ukusom, nije nigda nametljivo, već ograničeno na najbitnije, tako ta arhitektonska čest ostaje uvijek dominantnom.« Schneider vjeruje da bi se, poznavajući godinu izvedbe tih crteža, 1858, moglo utvrditi tko je bio njihov autor, »taj zaci-jelo zanimljivi i uvaženi nizozemski umjetnik«. ¹⁾

Zagrebački posjednik tih crteža, Sveučilišna biblioteka i sam Schneider su zaci-jelo u žigu »VENTE I. B. MOER 1885« koji je otisnut na svakome crtežu vidjeli tek vlasnika kolekcije.

Međutim, znademo pouzdano da je B. van Moer bio slikar, jer se u Arheološkom muzeju u Splitu čuva njegova veća slika (58×47 cm), ulje na platnu, s prikazom splitskog Peristila, sa slikarevom posvetom grofu Burattiju 1873. Sliku je opisao i objavio Kruno Prijatelj 1953, smatrajući van Moera holandskim slikarem, ali ne nalazeći o njemu podataka. ²⁾

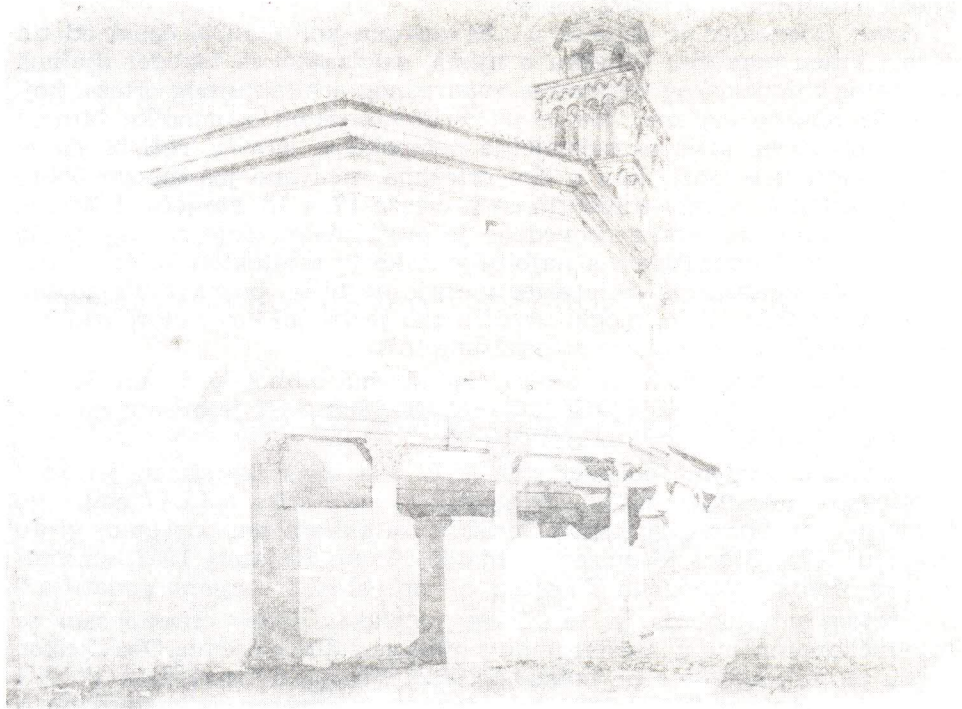
Pretpostavljajući da je van Moer holandski slikar obratio sam se Umjetničkom muzeju u Amsterdamu tražeći podatke o njemu. Obaviješten sam da je on belgijski a ne holandski slikar, rođen u Bruxellesu 17. XII 1819, gdje je i umro 6. XII 1884, iako je aukcija održana u Amsterdamu. ³⁾

Na temelju tih podataka i onih dosta oskudnih u Thieme-Beckerovom Leksikonu umjetnika ⁴⁾ doznajemo da je Jan (Jean) Baptiste van Moer bio slikar arhitekture, enterjera i krajolika, učenik malo poznatog slikara Bosueta i da su mu istaknutiji radovi dekorativne slike na stubištu Kraljevske palače u Bruxellesu i vedute starog Bruxellesa u Vijječnici i u zbirci Muzeja u Bruxellesu. Jedna slika enterjera ateljea nalazi se u muzeju u Amiensu. ⁵⁾

O van Moerovoj slici splitskog Peristila našao sam podatke i u našem tisku toga doba. Zadarski »Narodni list« donio je 7. siječnja 1874. vijest da je tih dana u dvorani zagrebačkog Zemaljskog muzeja izložena slika peristila Jupiterova hrama u Splitu »izvrsno djelo glasovitoga Belgijanca van Moer Jean Baptiste iz Bruxellesa«, koju je autor poslao na poklon svom prijatelju grofu Burattiju. ⁶⁾

I zagrebački »Vienac« spominje malo zatim tu sliku »Stupovlje Dioklecijanove palače u Spljetu« od »čuvenog flamanskog slikara Van Moera«. ⁷⁾

Dr Ivan grof Buratti bio je okružni poglavar u Splitu baš te godine 1858. kada je van Moer posjetio Split i slikao u njemu navedene crteže. Tom je prigodom belgijski slikar zaci-jelo izradio na licu mjesta i crtež-predložak za uljenu sliku Peristila, koju je kasnije naslikao u ulju kod kuće i tek 1873. poslao na dar Burattiju kojega je ranije upoznao u Splitu. Nije, međutim, isključena ni pretpostavka da je van Moer oko 1873. ponovno posjetio Split i na licu mjesta naslikao uljenu sliku, ali to je manje

Mauzolej i zvonik katedrale

vjerojatno jer bi onda zacijelo sliku posvetio i darovao načelniku Bajamontiju koji je tada bio na vrhuncu ugleda u gradu, kao što je nekada bio i Buratti. Grof Buratti se zalagao za očuvanje i prezentiranje Dioklecijanove palače, što dokazuje i njegova uspješna akcija otvaranja tada zatrpanih Zlatnih vrata (Porta Aurea). U spomen na taj događaj postavljena je 1900 ploča s natpisom u predvorju Zlatnih vrata.⁸⁾ Inače je Buratti, tada u začetku preporodnih previranja, bio pristalica autonomne Dalmacije i kao takav bio je 1860. u delegaciji koja je iz Splita pošla caru Franji Josipu s molbom očuvanja samostalnosti Dalmacije.⁹⁾

Sedam većih van Moerovih crteža (cca 45 × 60 cm) koje opisujemo rađeni su olovkom na smeđem papiru (DE CANSON FRERES), djelomično su sjenčeni sepijom i akvarelirani. Manji crteži tehnički su jednostavniji i skicozniji. Međutim, očito je da je i jedne i druge slikar radio na licu mjesta kao predloške za uljene slike u boji, jer na njihovim pozadinama — a na manjima i na samim crtežima — zapisivao je primjedbe, uglavnom boje kojima mora obojiti pojedine partije. Budući da preciznom realističkom tehnikom rada zamjerne vrsnoće, s bilježenjem i najsitnijih detalja, crteži Peristila, Vestibula i Mauzoleja odgovaraju uljenoj slici Peristila u Arheološkom muzeju, očito je da se radi o istom

autoru, (iako među otkupljenim radovima nedostaje baš predložak za tu uljenu sliku). Nije nam poznato je li van Moer prema ostalim crtežima Splita izradio još koju uljenu sliku, ali bilo bi neobično da nije i da se u Belgiji i danas ne nalazi još koja njegova slika Splita, nacrtana 1858, a kasnije izvedena u ulju na platnu. Daljnja istraživanja u tom pravcu zacijelo bi urodila plodom. Međutim, znajući da je on na licu mjesta izradio samo crteže a ne i ulja (u protivnom bi slučaju tada darovao Buratiju koje ulje), to je dokumentarna vrijednost crteža primarna i vjerodostojnija od ulja nastalih na temelju njih u umjetnikovu briselskom ateljeu, pa nas stoga baš ovi crteži najviše zanimaju.

1. *Istočna strana Peristila*. Priказuje istočnu kolonadu s prizemnim i prvim katom zvonika katedrale. Među stupovima je malena jednoduktnica s kavanom u prizemlju i ogradom i sjenilom za sunce načinjenom od drvenih stupova i zastora. To je poznata kafana »Al Tempio«. Njezina zgrada postojala je na tom mjestu od 1805—1880. kada je porušena uoči početka restauracije zvonika katedrale. Vide se u prikraćenju crkvice sv. Barbare i sv. Roka, kao i kuća Aglić i dio kuće Brajević u dnu. Na prvi kat kuće s kafanom ulazilo se zavijenim stepenicama izvana s južne strane. Pred kafanom su jedna žena i nekoliko muškaraca u seljačkoj odjeći i dva muška lika u uniformama. Jedan čovjek spava na kamenoj klupi pred protironom, a dvojica se, vjerojatno prosjaci, odmaraju na stepenicama katedrale. Na kamen protirona upisao je autor SPALATO i datum 18. maja 1858.

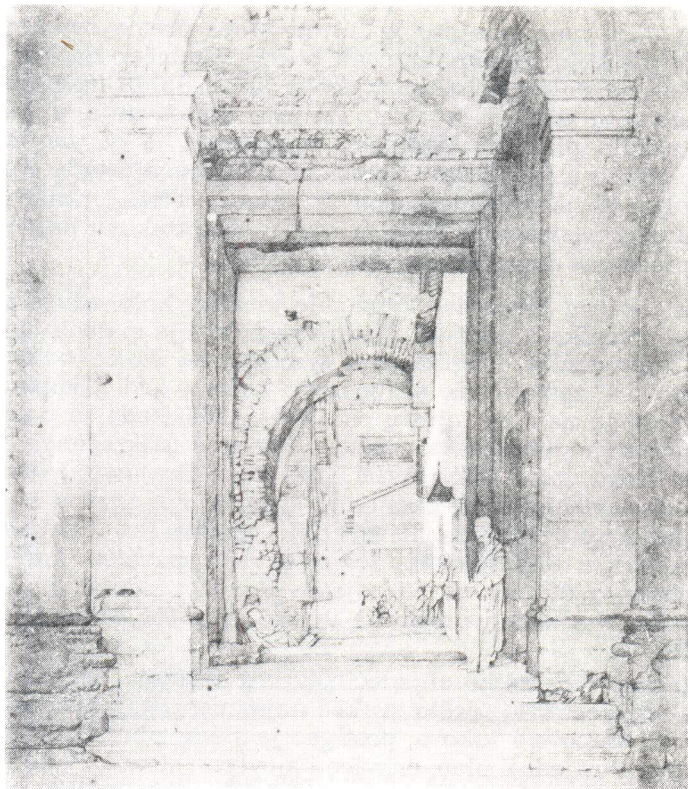
Crtež je, kao i nekoliko slijedećih, većeg formata, izveden krajnjom preciznošću, bilježeći vrlo vješto svaki i najsitniji detalj. Laganim sjenčanjima, naročito stupova i lukova, postigao je slikar plastičnost arhitektonskih elemenata. Posljednji plan, crkvice i sjevernu stranu Peristila, nacrtao je vrlo mekanim potezima olovke, pa je tako dobio željeni atmosferski dojam dubine prostora.

2. *Mauzolej i zvonik katedrale* crtani su iz vrta stare biskupije. Ne mogavši se udaljiti od mauzoleja, u tom skućenom prostoru, slikar ga je prikazao iz pretjerano blize perspektive, odozdo prema gore, pa masa njegove zgrade dominira cijelom slikom, dok je zvonik u pozadini ne-srazmjerno smanjen.

Čvrstim i jasnim potezima olovke prikazao je slikar mauzolej, stupove i arhitrave periptera i zvonik, dok je sve ostale manje važne novije zgrade namjerno gotovo eliminirao, davši ih u jedva uočljivom crtežu. To su dograđena kapela sv. Dujma i malena zgrada s kavanom na Peristilu. Samu zgradu nadbiskupije tek je u masi markirao laviranom sepijom.

3. *Vrata Vestibula*. Djelomično se vide dva stupa protirona, renesansna vrata s lukom i kičeni arhitrav antičkih vrata Vestibula viđenih sa strane sjevera. U daljoj perspektivi vide se i južna vrata Vestibula i kuće iza njih. Pred vratima je jedna starica sa štapom i krunicom, zacijelo prosjakinja; nešto dalje sjedi na podu žena u pučkoj odjeći, a u pozadini su tek skicirani likovi muškaraca, žena i djece.

4. *Južno pročelje Dioklecijanove palače s kućicama pred njim*. U prikraćenju vidi se cijelo južno pročelje bez ugaone jugoistočne kule. Iznad pročelja strši samo jedna veća kuća nad istočnim njegovim dijelom.

Vrata vestibula

Ispred palače još su stare kućice među kojima se ističe kuća Pervan koja je jedina i danas sačuvana. Druge kućice su skromne prizemne stračare ili prizemnice s niskim polukatom. Pred prvom kućicom su izložene na prodaju pletene košare, a iza ugla vidi se šibljce za taj obrt. Lijevo se vidi dio kompleksa lazareta i to istočna strana zgrade koja je na tom mjestu, pred ulazom u lazaret, zatvarala maleni trg zasaden stabilima. U drugom planu je veća grupa ljudi. Čitav ambijent ostavlja utisak zapuštenog provincijskog mjesta, gdje se lučki život miješa s onim pučko-težačkim i orijentalnim, jer su tada još posljednje karavane s robom stizale s Istoka. I taj je crtež potpisan: SPALATO 14 Juny 1958.

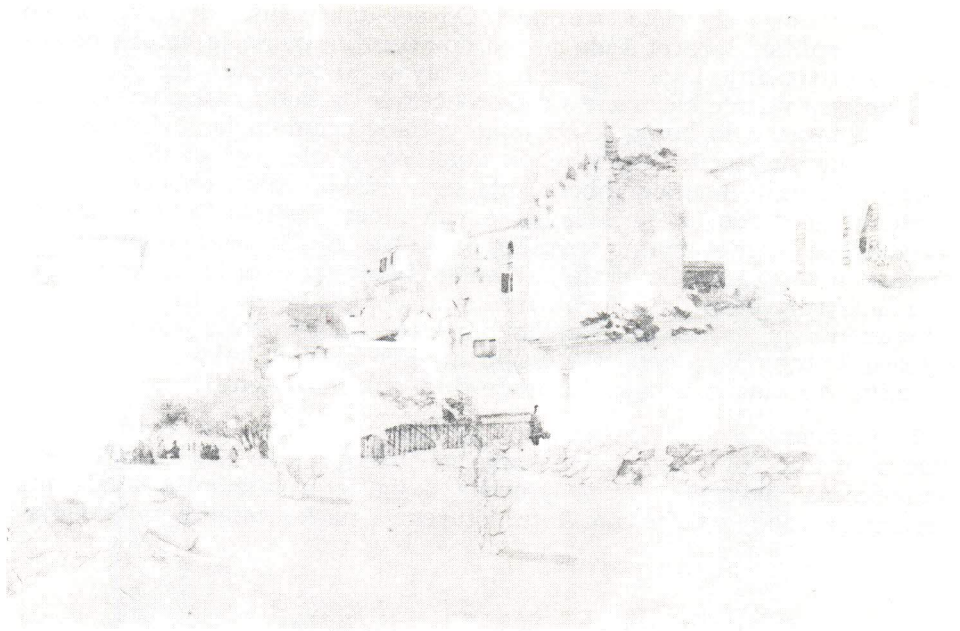
5. *Istočno pročelje Dioklecijanove palače.*¹²⁾ Na mjestu Srebrenih vrata je zid kojim su vrata zatvorena i pojačana u doba turskih ratova. U dnu se vidi jugoistočna kula Dioklecijanove palače. Pred istočnim pročeljem palače u prvom planu je klasicistička zgrada Arheološkog muzeja (sagrađena 1821, porušena 1928), a dalje prema jugu duga zgrada vojnih pekara (ranije vojna bolnica). S lijeve strane vidi se dio crkve sv. Dominika.

6. *Karavansko dvorište lazareta I.* Od pet unutrašnjih dvorišta koliko ih je imao splitski lazaret kada je bio dovršen, na ovom je crtežu prikazano ono predzadnje istočno, zvano »Karavansko dvorište« jer je to bilo prvo u koje su ulazile karavane s robom i čekale da budu raskužene. Desno je natkriti prostor za konje. U vrijeme velikog prometa, u XVII i XVIII st., karavane su stizale jedna za drugom, pa je bilo potrebno osigurati mjesta i za stotine konja s robom koja se tu raskuživala i obavljala dugu karantenu. Sredinom stoljeća kada je van Moer posjetio Split i lazaret, karavanski se promet znatno smanjio, pa je istočni dio lazareta pretvoren u zatvore, a zapadni u Generalat, ali su središnja tri dvorišta sa zgradama što su ih okruživale i dalje vršili funkciju lazareta. O dosadnom boravku tih karavandžija, izoliranih u splitskom lazaretu, nježnije govore likovi Bosanaca ili trgovaca i goniča iz daljih istočnih krajeva kako se izležavaju na svojim vrećama u čekaju da prođe dugi rok karantene.¹³⁾

7. *Karavansko dvorište lazareta II.* Širi pogled na isto dvorište, na kojem se crtežu osim trijema za konje na južnoj strani vidi i duga niska građevina na sjevernoj strani dvorišta, koja je u prizemlju imala niz magazina za robu, a na prvom katu, isturenom na konzolama po istočnja-

Južno pročelje Dioklecijanove polače

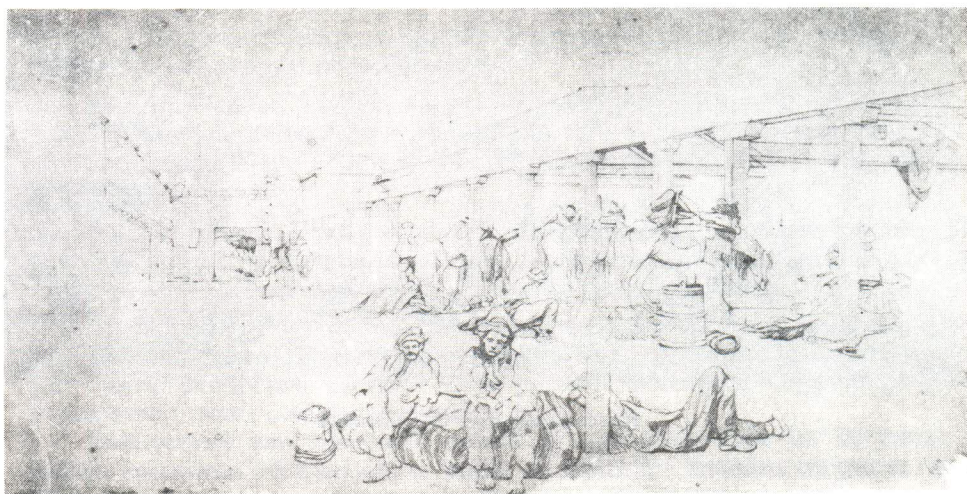
Istočno pročelje Dioklecijanove palače

čkom običaju, sobe za boravak karavandžija. Do gornjeg kata uspinjalo se vanjskim stepenicama prislonjenima na istočni zid dvorišta. Zanimljivost ovom crtežu pruža još veći promet konja i goniča u dvorištu.

8. *Središnje dvorište lazareta*, zvano je »Dvorište sv. Dominiika«, imalo je sa sjeverne strane široke lukove s trijemom za smještaj konja i robe. Dvorište je s dva niska zidića koja su tvorila prolaz bilo podijeljeno u dva dijela.

Splitski lazaret, jedan od najznačajnijih, najvećih i najbolje opremljenih u Evropi u XVII i XVIII st. privlačio je pažnju svih putopisaca i slikara koji su posjetili Split. Stoga postoji više njegovih opisa, kao i crteža i grafika njegova tlocrta i vanjskog izgleda. Nitko, međutim, nije nikovno prikazao njegovu unutrašnjost osim van Moera, pa su nam stoga ta njegova tri crteža od vanredne važnosti.

Ostali van Moerovi crteži manjega su formata, listovi skicenbuha, rađeni olovkom, a zatim djelomično pojačani crnim pastelom. Na njima su još uočljivije pisane naznake boja koje moraju doći na pojedinih partijama. Umjesto ispunjenja cijele plohe detaljima, prevladava naglašavanje istaknutijih motiva, kao i naglašenih linija, a zanemarivanje ostaloga, bilo potpuno, bilo tek označavanjem tankim, jedva vidljivim potezima olovke, naročito partija u daljim planovima. Izborom pojedinosti u slikanim motivima, eliminiranjem manje važnih detalja, naglašavanjem željenoga, ovdje je slikar kreativniji, a manje dokumentaran nego u ranijim crte-

Karavansko dvorište lazareta

žima. Neki od tih manjih crteža niti nemaju dokumentarnu, nego isključivo slikarsku vrijednost, pogotovu motivi pejzaža, koje tek po nekom sporednom detalju možemo prepoznati da su iz okolice Splita.

9. *Ribari*. Taj motiv može biti sa splitske obale, ali jednako i s vranjičke ili šibenske. Jedan stariji ribar sjedi i krpi mrežu, a drugi mlađi, na nogama, skuplja je.

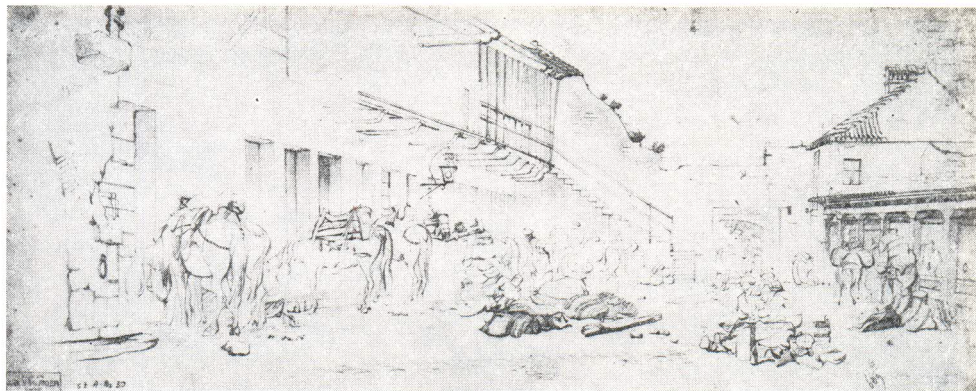
10. *Samostan u Poljudu*. Pogled na vrtna vrata poljudskog samostana u Splitu, s Kaštelanskim zaljevom u pozadini. Nadvratnik s franjevačkim grbom i križem.

11. *Dvorište težačke kuće*. Pogled iz dvorišta težačke kuće prema vratima s dijelom jedne kućice desno i jedne lijevo. Po dvjema uzidanim kamenim glavama nad nadvratnikom dvorišnog ulaza i po slobodnom krajoliku što se vidi u pozadini, vjerojatno se ne radi o kućama splitskih pučkih predgrađa, nego Solina.

12. *Klisure*. Detalj krajolika s velikim klisurama u prvom i drugom planu. Možda se radi o lokalitetu Turske kule kod Splita, ali takvih se motiva može naći i drugdje u splitskoj okolici.

13. *Sajam u Solinu*. Vrlo slikovit i živopisan prizor sajma s mnoštvom ljudi i konja. U prvom planu kruna kunara, a u drugom česma. Grupe ljudi u seljačkoj odjeći Dalmatinske zagore i Bosne, pod stablima. Prema slobodnom grupiranju ljudi i pomanjkanju ikakvih prodajnih stolova ni je vjerojatno da se radi o prizoru sa splitskog pazara, nego zacijelo iz Solina.

14. *Solinske ruševine I*. Manje područje ispunjeno kamenim ulomcima arhitekture: stepenicama, bazama, stupovima, sve obraslo grmljem,

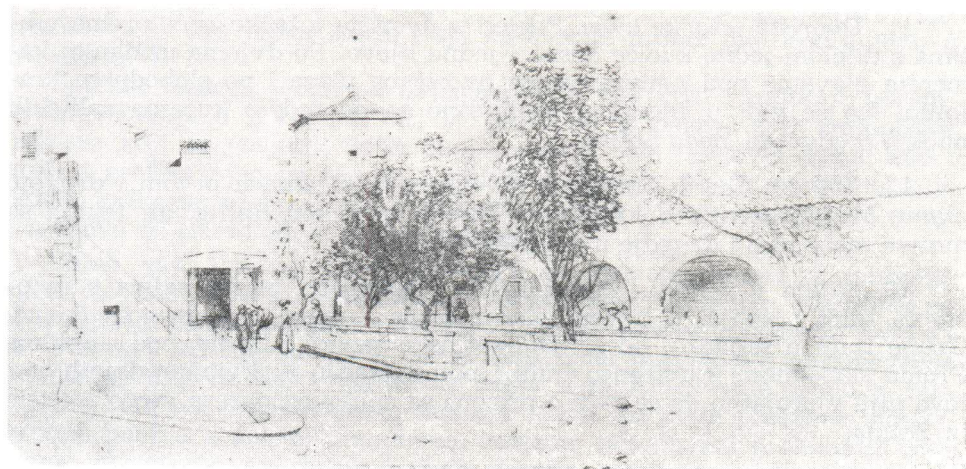
Karavansko dvorište lazareta

s brdom u pozadini. Nesumnjivo se radi o solinskim ruševinama, vjerojatno na području oko bazilike.

15. *Solinske ruševine II.* Skicozni crtež s ruševinama neke građevine. Sa strane je zapisano: Salone.

16. *Krajolik sa stablom.* Cijeli crtež zauzima naročito veliko stablo kojemu je jedna potpuno polegnuta grana poduprta kamenom. U pozadini neodređeni krajolik s kućicom. Vjerojatno negdje iz splitskog polja ili iz okolice Solina.

17. *Krajolik s Klisom.* Polje s maslinama podno Kozjaka, otprilike na području solinskih starina. U pozadini visoko vidi se kliška tvrđava, a u udolini neko naselje. Zabilježeno olovkom: Clissa

Središnje dvorište lazareta

18. *Krajolik s ruševinama*. Tek nabačen crtež s naznakom boja za pojedinu partiju i bilješkom: Salone. Vjerojatno predjel oko amfiteatra sa Solinskim zaljevom u pozadini.

19. *Amfiteatar*. Pogled sa sjevernog dijela solinskog amfiteatra na južni. Lukovi amfiteatra tek djelomično vire iz zemlje. Desnu stranu motiva zauzimaju lijepo crtana stabla. U pozadini more i kopno s druge strane. Bilješka: Salone.

20. *Krajolik s Vranjicom*. Tek skicirani crtež s oznakama boja. Sa položaja solinskog amfiteatra. Preko mora u daljini s nekoliko linija skiciran Vranjic uz koji stoji natpis: Vranitza piccola Venezia.

21. *Sibenik*. Pogled na kulu-zvonik i na katedralu u pozadini. Crtež je važan ne samo zbog njegove likovne već i dokumentarne vrijednosti jer vjerno predočava zvonaru koja je 1889. porušena. Objavio ga je M. Ivanišević u radu u toj kuli-zvoniku.¹⁴⁾

Sačuvanost van Moerovih crteža je razmjerno loša jer su crteži na nekim mjestima izbljedadjeli, a papir je ispunjen smeđim mrljama, pa je stoga i njegova reprodukcija otežana.

BILJEŠKE

- 1) A. S.: Bilješke uz reprodukcije slika. Nikola Mašić — Split u godini 1858. Hrvatsko kolo, Zagreb XIV/1933, str. 300—301. Reprodukcije str. 48—49, 64—65, 192—193, 208—209.
- 2) »Iako je to rad tipičnog akademizma, očito je da slikar ima umjetničkog nerva. Van Moer osjeća slikarsku materiju, slika pastoznim potezima kišta, ima smisla za boju. Fini su mu efekti i kontrasti svjetla i sjene, u prostoru se osjeća zrak...« Kruno Prijatelj: Tri umjetničke slike Splita iz prošloga stoljeća. Slobodna Dalmacija, Split, I. V 1953.
- 3) Podatke zahvaljujem: prof. dru I. Q. van Regteren Altena, Rijksmuseum voor Beeldhouwkunst en Kunstnijeverheid, Amsterdam. Nije, međutim, isključeno da je van Moer bio flamanski, a ne belgijski slikar, jer je flamanska nacionalnost često poistovjećena s belgijskom.
- 4) U. Thieme — F. Becker: Allgemeines Lexicon der bildenden Künstler, Leipzig, 25/1931, str. 11.
- 5) Jedna veduta Bruxellesa reproducirana je u knjizi: Lemonnier: L'école belge de peinture, 1906.
Ostala literatura: A. Wanters, u Biogr. nationale de Belgique, sv. 15 (1899); Le Beffroi, izd. Bruges, sv. I, 1863; La Chronique des arts, 1885, str. 13.
- 6) Ovih dana... Narodni list, Zadar, 7. I 1878.
- 7) Prije više vremena... Vienac, Zagreb, god. VI, br. 12, 21. III 1874, str. 191.
- 8) G. Novak: Povijest Split, III, Split 1965, str. 412—414.
- 9) Isto, str. 175.
- 10) Ovo je moja proizvoljna numeracija jer crteži imaju nekoliko numeracija, od kojih je posljednje Grafičke zbirke Sveučilišne biblioteke u Zagrebu.
- 11) Schneider pogrešno veli: »Vrata na Dioklecijanovoj palači u Splitu«.
- 12) Schneider daje pogrešnu legendu: Mletačke utvrde u Splitu, smatrajući to valjda Mletačkim kaštelom na obali.
- 13) D. Kečkemet: Prilozi opisu i povijesti splitskog lazareta. Pomorski zbornik, Rijeka, 13/1975, str. 377—401.
A. Schneider smatrao je da se navedeni crteži odnose na neke hanove; sva tri se, međutim, odnose na dvorišta splitskog lazareta.
- 14) M. Ivanišević: Porušena kula-zvonik šibenske stolne crkve. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split, 15/1963, str. 97—98.